

Határozottan? Az északi hanti *in* szó funkciójáról*

SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
sipos.maria@nytud.hun-ren.hu

*Now the speaker must always be supposed to know
which individual he is thinking of;
the interesting thing is that the the-form supposes
that the hearer knows it too.*
(Christophersen 1939: 28)

1. Bevezetés

A jelen írásban egy határozottságot kifejező északi hanti nyelvi elem, az *in* (1. 'most', 2. 'ez') jelentőségére igyekszem rámutatni.

Ismeretes, hogy a hantiban nincsenek névelők (pl. Kaksin 2010: 122). Azonban a határozottság jelölése más eszközökkel a hantiban is lehetséges. Az ismert munkák jelentős részében az *in* partikulának ilyen szerepe nem kap említést. Az alábbiakban határozottságot jelölő funkcióját egy kazimi nyelvjárású mese szövegében elemzem, ami a kérdéskörnek csak korlátozott vizsgálatát teszi lehetővé, ezért a témára a későbbiekben más szöveganyagon is tervezek visszatérni.

Elsőként [2] a határozottságjelöléssel kapcsolatos előzményeket veszem sorra. Ezt követően [3] a vizsgált szöveget mutatom be. Majd [4] az *in* használatát elemzem a választott mesében. Először [4.1] a szó jelentését, etimológiáját tekintem át. Ezután [4.2] kizárok néhány szóba jövő funkciót. A [4.3] összefoglalja, hogy milyen determináló elemek fordulnak elő a szövegben. A következő alfejezet [4.4] azt tárgyalja, hogyan jelenik meg a mesében az *in* szó. A [4.5] az *in* gyakoriságát elemzi. Az írást összegzés zárja [5].

* Az írás az SA-106/2021-es számú ELKH-projekt, illetve a NKFIH 2020-2-1.1-ED-2021-00189 projekt keretében készült.

2. A határozottság jelöléséről

Amint a fenti mottó frappánsan megfogalmazza, a kommunikáció során a határozottság biztosítja azt, hogy a beszélő és hallgatója egyformán értelmezze a mondottakat/hallottakat. A legegyszerűbb definíció szerint határozott az, ami korábban már be lett vezetve a diskurzusba, illetve aminek háttérében közös ismeretanyag, kulturális kontextus áll.

A határozottságot és a határozatlanságot Kirtchuk egy skála két végpontjaként fogja fel, amelyek között a határozottságnak sok közbülső fajtája van. A határozottságot emellett sokdimenziós fogalomként értelmezi, amelyben kombinálódhat sokféle aspektus, egyebek között: referencialitás, specifikuság, azonosítás, aktualizálás, közös tudás stb. Így például az angol *The book I am reading is Tom Sawyer* mondatban¹ a névelővel ellátott főnév referenciális, specifikus, valamint azonosító (Kirtchuk 2004: 1). Ha egy kategória egy tagja határozott, de nem specifikus, nem referenciális, és nem egyedített, akkor generikus. Az egyedi dolgok mindig határozottak (pl. a Nap), ha azonban a főnév az állítmány részét képezi, akkor mindig határozatlan (pl. medvére vadászik) (Kirtchuk 2004: 1–2). Említik még az ún. asszociatív–anaforikus használatot, amikor határozottként jelenik meg egy korábban már említett elem része, vagy a hozzá köthető dolog, fogalom.² Ez utóbbi esetben determináló elemként tényleges névelő jelenik meg (Egedi 2014: 98).³

A határozottság jelölésének kezelése a nyelvekben időben változhat:⁴ nem feltétlenül állandó, hogy a határozottságnak milyen fajtáit, illetve hogyan jelölik (Egedi 2011). Egedi Barbara például az ómagyarban részletesen megvizsgálta, hogy a határozottság szemantikai-pragmatikai tartományán belül mely esetekben volt használatos a névelő, és mely esetekben nem, és a mai gyakorlathoz képest több eltérésre is rámutatott (Egedi 2011). Nyilvánvalóan a hantiban sem kizárt, hogy változik a határozottság jelölése.

A hanti határozottságjelölésről szóló munkák jellemzően a mutató névmásokat és a birtokos személyjelölők non-poszesszív használatát említik.

¹ Írásom anonim lektora és a szerkesztők mellett, akik igen gondosan átnézték a cikket, köszönettel tartozom még Egedi Barbarának, aki a cikk írásának egy szakaszában pontosításokat javasolt, valamint fontos szempontokra hívta fel a figyelmemet. Az írás végső változatában azonban minden tévedés és hiányosság a saját felelősségem.

² Egedi Barbara példájában (Egedi 2014: 98) korábban a színházi előadást említették, de az arra szóló jegyek már első említésükkor is határozottnak minősülnek, így megkapják a határozott névelőt: *Ma este mutatják be a Diótörőt. A jegyek mind elkeltek.*

³ Implicit utalásnak nevezi Kirtchuk 2004: 2.

⁴ Magától értetődő példa a magyar és az angol mutató névmások névelővé válása.

Chrestomathiájának determinálásról szóló fejezetében Honti a kiemelő jelzőt, a mutató névmást és a személyjelet sorolja fel (Honti 1984: 89). A példákból ítélve a személyjelezést, különösen az SG3 személyűt tartja a jelentősnek, hozzátéve, hogy ritkábban 2. személyű is lehet (Honti 1984: 90).

Schmidt Éva ezt pontosítja az 1978-ban írt, de nagy példányszámban csak évtizedekkel később megjelent művében: „Mivel az osztjában nincs határozott névelő, a főnévi mondatrészek határozottságát gyakran birtokos személyjel, ill. a mutató névmás és a Px együttes használatával fejezik ki. Ilyenkor a Px nem utal valódi birtokviszonyra. A Px kiválasztása többnyire attól függ, hogy az előző mondatokban az alany milyen számú és személyű volt. Leggyakoribb az Sg1/2/3 személyű alak (...)” (Schmidt 2008: 39). Valóban megfigyelhető, hogy párbeszédes szövegekben az 1–2. személyű, elbeszélő művekben azonban a 3. személyű gyakoribb, ahogy ez a folytatásban Schmidt Éva példáiból is kiderül. Ugyanebben a műben a mutató névmási tövekről is szó esik.

A névmásokról szóló monográfiájában csaknem hat évtizede Vértés Edit már írt az *in* határozottságot jelölő használatáról (Vértés 1967: 131), azonban a jelek szerint ez kevésbé került bele a tudományos köztudatba. Használatát a szerző legnagyobbbrészt színjai példákkal illusztrálta (Vértés 1967: 131).

Szalacsek Margit disszertációja a határozottság kifejezésének lehetőségeit veszi sorra az északi hantiban.⁵ Vértés (1967) alapján kitér az *in* ilyen szerepére is, két újabb, északi hanti példával illusztrálva e funkciót (Szalacsek 1986: 47). A már említett birtokos személyjelölők használatán és a demonstratívumokon kívül Szalacsek egyébként tárgyalja az *ij* 'egy' szó sajátos fejleményét is: noha azt várnánk tőle, hogy határozatlan névelő grammatikalizálódjék belőle, az *ij* az 'egyazon, ugyanaz' jelentésen keresztül – és vélhetőleg hangsúlyosan ejtve – határozottságot fejez ki (Szalacsek 1986: 45–55).

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy az *in* determináló funkciója ismeretlen az osztjakológiában, de nagy figyelmet bizonyosan nem kapott.⁶

⁵ Ezek között tárgyalja a tárgyas ragozást is, de mivel a jelen írás csak a főnévi szerkezeten megfigyelhető jelölőket vizsgálja, ennek ismertetésétől ezúttal eltekintek.

⁶ Ennek több oka lehet: vagy nem volt korábban komoly szerepe, vagy a gyűjtött szövegekből a későbbi feldolgozás és szerkesztés során eltűnhettek előfordulások.

3. A vizsgált mese

3.1. A szöveg nyelvészeti jellemzői

Schmidt Éva egyik, még kéziratban levő felső-kazimi gyűjtésének⁷ kommentárjában szintén utal arra, hogy az *in* szó – amelyet inkább ’most’ jelentésű szóként ismerünk – „névelőszerű” funkciót is betölthet. Azonban jóval gyakoribb egy kazim-torkolati mesében (Homljak 2002: 58–72), a jelen áttekintéshez ezért esett erre a választás. Összesen 211 mondatból áll (a szavak száma 1790), és az *in* szó 66 alkalommal fordul elő benne.

P. A. Griskina meséje olyan kötetben jelent meg (Homljak 2002), amelynek szerkesztésében még közreműködött Schmidt Éva. Ennek az a jelentősége, hogy a belojarszkiji folklórarchívum gyakorlatának megfelelően⁸ a lejegyzés őrizkedik a preconcepcióktól. Ezt a mesét sem szerkesztett szöveggént tették közzé: utólagos pontosítások (1)⁹, illetve orosz eredetű elemek a megszokottnál nagyobb mértékben maradtak benne (2):

- (1) *in iki – jalań-iki, jőɣan jor šopi*
 DET férfi óriás-férfi folyó meder keresztbe
*őłłł-m ət, – nōɣ kił-s, (...) (H-58)*¹⁰
 fekszik-PTCP.PRF dolog fel kel-PST.SG3
 ’A férfi – az óriás-apó, a folyón keresztbe feküdt fickó (tkp. feküdt dolog) – felkelt (...)
- (2) *ńi jɨŋk kətɔwɨt-mał...* (H-62)
 se(Ru) víz előkészít(Ru)-EVID.PST.SG3
 ’Se víz nincs előkészítve (a jelek szerint)...’

Más szóval folklórnyelvi sajátságokat (pl. letisztult, tömör, formulaszerű szerkezetek) is felmutató, de a beszélt nyelvtől sem távoli szövegről van szó.

⁷ Hamarosan megjelenik a Schmidt Éva Könyvtár egyik soron következő kötetében.

⁸ *folklórniŋ arɣiwn mŋj širn ɣānnexɔ pōtarta, ši širn ɣāšai* ’a folklórarchívumban ahogyan az ember beszél, úgy jegyzik le’ (Homljak 2002: 14).

⁹ A morfológiai tagolásban a következő rövidítések fordulnak elő: DET: determináló elem; DU: duális, kettős szám; EVID: evidenciális; IMP: felszólító mód; INF: főnévi igenév; LAT: latívusz; PASS: szenvedő; PL: többes szám; PRT: partikula; PST: múlt idő; PTCP.IMP: folyamatos melléknévi igenév; PTCP.PRF: befejezett melléknévi igenév; SG: egyes szám; 2: második személy; 3: harmadik személy.

¹⁰ Mivel a példák egyazon szövegből származnak, csak rövid utalás áll a jelentésmegadás után a kötet (Homljak 2002) megfelelő oldalára, pl. (H-58).

Talán ezzel függ össze, hogy az *in* előfordulása nem egyenletes a mesében: az első két oldalon 3, illetve 6 előfordulás van, a következőkön 8, 11, 7, 15, 13 alkalommal található meg (az utolsó, töredékoldalon egyetlen rövid bekezdésében 3 van). A szövegmondás paralelizmusokban bővelkedő formulákkal indul, ahogyan a hanti mesékben megszoktuk, a későbbiekben azonban a stílus közelebb kerül az élőbeszédhez.

3.2. A mese tartalma

A szöveg a magyar Fehérlófiával rokonságot tartó mese. A hanti változat híján van a főhős¹¹ gyerekkorának leírásával, amikor hét évig anyja tején nevelkedett és erősödött – ehelyett a hanti mesehős sorban elveszti a szüleit. A továbbiakban azonban a legény ugyanúgy megismerkedik három nagyerejű óriással (vö. Fanyűvő, Vasgyúró/Kőmorzsoló, Hegyhengergető). Az értelmetlen erőfitogtatás helyett inkább útra kelnek négyesben. Útjuk során őket is meglepi egy gonosz kis lény, aki azonban nem hasonlít a felejthetetlen nevű Kaponyányi Monyókra: egy kesztyű nagyságú nőszemély, aki sorra alaposan eltángálja a három nagyerejűt. Nem fog ki azonban a legényen, aki foglyul ejti, később azonban a megkötözött szipirtyó megszökik. Őt üldözve a főhős leereszkedik az alvilágba, megismeri a nőszemély három lányát, és végül a legkisebbik hasznos tanácsát megfogadva sikeresen megküzd a némberral. Menne is fel a három lánnyal a földi világba, csakhogy társai aljasul elvágják a kötelet, miután a lányokat felhúzták, a legény pedig lent reked. Azonban egy viharban nagylelkűen megmenti egy sasmadár fiókáit, aki hálából felviszi. Felfelé repülés közben elfogy a madár elemózsiája, ezért a legény a saját combjai húásával eteti a sast, amelyeket ugyanúgy visszakap a végén, mint Fehérlófia a magyar mesében. Végül a legény megszerzi még a legkisebb lányt is.

A főhős és társai útjuk során számos új szereplővel, szituációval találkoznak, ami módot ad a történet univerzumában még nem ismert és már ismertnek tekinthető tényezők megnevezésének megfigyelésére, az anaforikus használat vizsgálatára. Az ismétlődő jelenetek egyazon tartalom különböző megformálásainak összevetésére adnak alkalmat.

¹¹ Ő névvel sosem jelenik meg, különböző szavak ('fiú', 'férfi', 'bácsi/öreg', 'kis mós-férfi') jelölik, a jelentésmegadásokban mindegyiknek *legény* szó lesz a megfelelője.

4. Az *in* determináló elem használata egy kazimi mesében

4.1. Az *in* szóról

Az uráli etimológiai szótár szerint az *in* szó az *e*¹ 'dieser, -e, -es' biztos uráli etimológiához tartozik (Rédei 1988–1991: 67). Változatos fejleményei között található 'hogya', 'egy', 'első', 'módjára', 'még', 'ez', 'ilyen', 'most' stb. Ez azt is jelenti, hogy nincs szükség e két jelentés valamelyikét a másiktól magyarázni, hiszen az említett névmástöböl függetlenül is létrejöhetek.

A DEWOS szerint (Steinitz 1966–1991: 3) a hantiban a 'most' jelentés az, amely a keleti nyelvjárásoktól a legészakabbiakig gyakorlatilag az egész nyelvterületen adatolt. Második jelentésként a kondai 'der, er (von e. nicht näher bekannten, Entfernten)' mellett a téma szempontjából fontos 'этот, dieser, jener (von einem od. etwas schon Erwähnten)' jelentést északi (serkál-i és színjai) nyelvjárásokból dokumentálja.

Míg az északi hanti szövegekben a 'most' jelentésre lehet példát találni, a közelre mutató névmási jelentés legalábbis ritkának mondható: ebben a funkcióban egyértelműen a *tām* névmás szokott megjelenni.

Ahogy a DEWOS-szócikk alapján is sejthető, hogy a vizsgált jelentés nem újkeletű, előfordul a 20. század elején gyűjtött szövegekben is.

Az *in* szónak a mintegy 10 éve megjelent, kazimi hanti anyanyelvű szerző által összeállított hanti–orosz szótár (Szolovar 2014: 74) szerint is két jelentése van: 1. сейчас, теперь 'most';¹² 2. этот 'ez'.¹³

4.2. Az *in* lehetséges szerepei

4.2.1. Noha a szakirodalmi előzmények kimondták, hogy az *in* szónak van determináló szerepe, a következő néhány példa azt bizonyítja, hogy a 'most' jelentésén kívül más jelentéssel vagy szereppel is számolni kell. A következő mondatokban nehezen képzelhető el 'most' jelentés (3) (4):

- (3) *in iki šāta pa ši šqšemə-s.* (H-70)
 DET férfi aztán pedig PRT ellépdel-PST.SG3
 'A férfi azután pedig elindult.' (? 'Most a férfi azután ...'?)

¹² A vizsgált mesében nem fordul elő ilyen jelentésben, a példa más műből származik:
nin in mōnti itana ij pūḡəḷ-ən šqš-atən. (Rédei 1968: 72)
 DU2 most imént módjára egy oldal-LOC lépdel-IMP.DU2

'Ti ketten most, úgy, ahogy az előbb, ballagjatok egymás mellett!'

¹³ Amint a cikk anonim lektora kiemelte, a manysi nyelvben is van hasonló jelenség: az *añ* mind etimológiailag, mind pedig szemantikailag megfelelője a tárgyalt hanti elemnek; határozottság kifejezésére használható, de nem kötelezően.

- (4) *in ime-λ mǎn-əm jǔpijn*
 DET asszony-SG3 megy-PTCP.PRF után
nõχ wǔrat-əs (...) (H-62)
 fel erőlködik-PST.SG3
 'A néember eltávozta után feltápáskodott (...)' vö. ('?Most a néember
 eltávozta után...?')

4.2.2. Szintén nem lehet szó a magyar *na* (*most*)-szerű partikuláról, amely a szöveg nagyobb egységei közötti váltások jelzésére szolgál.¹⁴ Az (5)-ben a második tagmondat következményes vagy magyarázó kapcsolatban van az elsővel, így semmi nem indokol efféle funkciót a második tagmondat elején:

- (5) *in keλ-əλ ewtmə-s-eλ šqpi,*
 DET kötél-SG3 elnyisszant-PST-PL3>SG szét
in χq iλ śi rǎkn-əs. (H-70)
 DET legény le PRT esik-PST.SG3
 'A kötelet elnyisszantották, (így/ezért) a legény lezuhant.'

Másképpen az *in* szó mindig egy főnévi szerkezet előtt jelenik meg, azaz a tárgyalt elem és a főnév(i szerkezet) közé sem a korpuszul szolgáló mesében, sem az adatközlő többi szövegében nem ékelődik be például határozó.¹⁵

4.2.3. A szöveg számos mondata alapján kizárható, hogy az *in* topikjelölő funkciót tölt be. A következő példában az előzményben szereplő, itt azonban meg nem jelenő agresszív nőszemély a topik, az *in* az új közléselemhez kapcsolódik (6):

- (6) *in jǎlañ-ike-λ χōši nǎpt-əs pa,*
 DET óriás-apó-SG3 -hOz ugrik-PST.3SG PRT
śi šōmraλ-ti pit-s-i, śi kūš-ti
 PRT csipked-INF kezd-PST-PASS.SG3 PRT mar-INF
pit-s-i. (H-60)
 kezd-PST-PASS.SG3
 'Az óriás-bácsinál termett, elkezdte tépni-marni (tkp. csipkedni
 kezdetett, marni kezdetett).'

¹⁴ Témaváltás, a mondanivaló továbbvitele (Schirm 2022: 223).

¹⁵ Erre a szempontra Egedi Barbara hívta fel a figyelmemet, segítségét itt is köszönöm!

Fontos leszögezni azt is, hogy az *in* nem csupán mondatkezdő pozícióban jelenik meg, ami szintén azt támasztja alá, hogy nem topikjelölő (7). Másrészt egy mondaton belül két alkalommal is előfordulhat (8):

- (7) *śi śqš-əs, śqš-əs pa śi*
 PRT lépdél-PST.SG3 lépdél-PST.SG3 és PRT
wqjt-s-əle in őt-ΛΛΛ. (H-70)
 talál-PST-SG3>PL DET lény-SG3>PL
 'Ment, mendegélt, és meg is találta a társait.'
- (8) *in kūr-k-əΛ in ike-Λ peΛi lõp-əΛ: (...) (H-70)*
 DET sas-SG3 DET férfi-SG3 -nEk mond-PRS.SG3
 'Azt mondja a sas a legénynek: (...)'

4.3. Határozottságot jelölő elemek a mesében

A mesében az osztjakológiában jól ismert determináló elemek, a birtokos személyjelölők és a mutató névmások is előfordulnak. Az alábbiakban úgy hozok rájuk példákat, hogy azok a hasonló használatot és a gyakori kombinálódást is illusztrálják. A mese példái alapján nehéz volna funkciómegosztást találni a determináló elemek között.

4.3.1. A diskurzusba már bevezetett elem újbóli említésekor gyakran szerepel az *in* szó (9):

- (9) *in xqΛəm ne nõx jōxt-əm kəm*
 DET három nő fel érkezik-PTCL.PRF idején
in jǎlań iki-ΛΛΛ lõp-Λ-ət: (H-70)
 DET óriás férfi-SG3>PL szól-PRS-PL3
 'A három lány felérkeztek az óriások: (...)'

Előfordulhat ugyanilyen szerepben a *śi* névmás is (10):

- (10) *kūr-k-tiχəΛ wqjt-əs pa śi kūr-k-tiχəΛ-a*
 sas-fészek talál-PST.3SG és az sas-fészek-LAT
nõx xqηχ-əs. (H-70)
 fel mászik-PST.3SG
 'Talált egy sasfészket, és (abba) a sasfészekbe felmászott.'

Az óriások elagyabugyálása után a nőszemély távozik. Ugyanaz a történet kétféle megfogalmazásban jelenik meg, egyszer az *in* (11), másszor a *śi* (és a fejen megjelenő birtokos személyjelölő) fejezi ki a határozottságot (12):

- (11) *in imi etm-as, paši mǎn-s.* (H-62)
 DET néne megjelenik-PST.SG3 megint megy-PST.SG3
 'A néne (ahogy) megjelent, (úgy) megint elment.'
- (12) *ši kūña-pəs ime-a ši mǎn-s.* (H-62)
 DET k.-kesztyű asszony-SG3 PRT megy-PST.SG3
 'A Kunya-kesztyű néne elment.'

4.3.2. Négyyszer történik meg, hogy a vadászatra ment férfiak hazatérnek. A társakat megnevező szerkezet egyszer *in* + főnév + birtokos személyjelölő (13), kétszer főnév + birtokos személyjelölő, pl. (14), egyszer pedig a *tõm* (távolra mutató)¹⁶ névmás + főnév + birtokos személyjelölő (15):

- (13) *in jox-aaa šiti ši jõxt-s-ət.* (H-62)
 DET nép-SG3>PL így PRT érkezik-PST-PL3
 'Így érkeztek meg a társai.'
- (14) *jox-aaa jõxt-s-ət, (...)* (H-62)
 nép-SG3>PL érkezik-PST-PL3
 'Megérkeztek a társai, (...)'
- (15) *tõm jox-aaa tɔp ǎa jõxt-s-ət.* (H-64)
 az nép-SG3>PL csak egyszerűen érkezik-PST-PL3
 'A társai megérkeztek.'

A fenti példákból az is kiderül, hogy az *in* elem előfordul birtokos személyjelölő nélküli főnévvel (11) és azzal ellátottal is (13).

4.4. Az *in* használata

Az *in* determináló elem névelő volta ezzel a szöveggel nem bizonyítható. Egyedi létezők, illetve kollektíven elfogadott és ismert alakok, mint a Nap, az istenségek stb. nem szerepelnek a mesében, amelyekkel az együttes előfordulása a névelő státuszt bizonyítaná. Vannak viszont a már említett objektumokhoz valamilyen módon hozzátartozó részek, bennfoglalt tárgyak. Az összecsapások színhelyéül szolgáló hajlék több része (ablak, ajtó, ágy) számtalanszor előkerül a szövegben, de egyszer sem determináló elemmel. Vagyis az asszociatív-anaforikus használat nem tűnik jelöltnek ebben a mesében.

Ami a tulajdonneveket illeti, a szereplők többé-kevésbé állandó igeneves szerkezettel vannak megnevezve (pl. folyót rekesztett vagy rekesztő bátyó

¹⁶ A mutató névmás proximális párja is szerepel a szövegben (*tām*), de a *tõm*-hoz hasonlóan szintén nagyon alacsony előfordulással.

/bácsi/), és nem világos, hogy ezek mennyiben tekinthetők tulajdonnévnek. E szerkezetek determináló elemmel (16) és anélkül is megjelennek (17):

- (16) *in jōḡan-jijḡ jertia-əm ake-Λ iki*
 DET folyó-víz rekeszt-PRST.PRF bátyó-SG3 bácsi
ši ḡś-əs. (H-60)
 PRT marad-PST.SG3
 'A(z a) bátyó (bácsi), aki a folyót rekesztette el, otthon (is) maradt.'
 Vagy: 'A Folyórekesztő (bátyó) bácsi (pediglen) otthon maradt.'
- (17) *tāwaj – jōḡan-jijḡ jert-ti ake-Λ peai*
 nosza folyó-víz rekeszt-PTCP.IMPF bátyó-SG3 -hOz
lōp-əΛ (H-64)
 szól-PRS.SG3
 'Gyerünk – szól a Folyórekesztő bátyóhoz – (...)'

Az anaforikus használat elvileg könnyebben vizsgálható egy meseszövegben. A példák többségében papírformaszerűen teljesül, hogy a korábban már bevezetett ember, objektum, tárgy determináltként jelenik meg a rákövetkező mondatban.

Az alábbi mondat a mese elején hangzik el, benne a család minimális leírása ('egy fiuk volt'), és a szülők elhalálzásának elmesélése után a legény először jelenik meg aktorként (18):

- (18) *in ḡḡ ateat ḡś-əs pa,*
 DET férfi egyedül marad-PST.SG3 PRT
ḡūw wqs, wan wqs (...) (H-58)
 sokáig él.PST.SG3 rövid.ideig él.PST.SG3
 'A legény egyedül maradt hát; hosszan élt, röviden élt (...)'

Ez igaz a *ši* névmásra (19) és a birtokos személyjelölő non-posszesszív használatára is (20):

- (19) *ijmōatirn ij ḡḡ-a jōḡt-s-ət. (H-60)*
 egyszercsak egy ház-LAT érkezik-PST-PL3
ši ḡḡ isa taΛ, (...)
 az ház teljesen üres
 'Egyszer csak egy házhoz érkeztek. A ház teljesen üres, (...)'

- (20) *in iki šǎata pa ši šošemə-s.*
 DET férfi aztán pedig PRT elindul-PST.SG3
kürk-ə pa isi tǎxe-ə-a ši
 sas-SG3 pedig ugyanúgy hely-SG3-LAT PRT
mǎn-s. (H-70)
 megy-PST.SG3
 'Aztán a legény útnak indult. A sas pedig ugyanúgy elment a maga hazájába.'

Azonban az is megfigyelhető, hogy a már bevezetett entitás (a folyó) determináló elem nélkül szerepel (21):

- (21) *šiti mǎn-s, mǎn-s, jōxan-a*
 így megy-PST.SG3 megy-PST.SG3 folyó-LAT
jōxt-əs, wan'-ə-əle: jōxan isa
 érkezik-PST.SG3 néz-PRS-SG3>SG folyó egészen
šorm-a pit-ma. (H-58)
 száraz-LAT esik-EVID.PST.SG3
 'Így ment, mendegélt, **egy/a folyóhoz** ért, nézi, (hát, úgy fest) **a folyó** egészen kiszáradt!'

Vagyis e példák alapján nehéz megragadni, hogy az anaforikus határozottság mikor jelölt – bármelyik determináló elemmel – és mikor nem.¹⁷

4.5. Az *in* gyakorisága

A vizsgált szövegben az *in* nem ritka. A szöveg 211 mondatból áll (a szavak száma 1790), a vizsgált szó 66 alkalommal fordul elő benne.¹⁸

Az *in* és a birtokos személyjelölő abszolút előfordulása hasonló (66 vs 73). A birtokos személyjelölő alkalmazásának csaknem fele (31+2+1=34) társul valamilyen névmási elemmel, és kicsivel több, mint fele önállóan determinál. Az *in* előfordulásainak körülbelül fele önálló (35), a másik fele birtokos személyjellel ellátott főnévi szerkezethez járul (31). Ezeket az adatokat az alábbi táblázat összegzi:

¹⁷ Elképzelhető, hogy ez összefüggésben van a nyelvezet változásával a mese szövegén belül, azaz kezdetben sokkal inkább folklórnyelvi a stílus, később pedig kissé közelít az élőbeszédhez.

¹⁸ Ez a magyarhoz képest nem tűnik soknak. A magyar Fehérlófia első 211 mondatában csak határozott névelőből 195-öt találunk, pedig a mai élőbeszéd biztosan többet is használna, vö. „*Hanem gyere aranyszűrűmre, birkózzunk meg!*”.
<https://www.nepmese.hu/mesetar/mesek/feherlofia> (2025. január 31.)

A determináló elem	Előfordulása Px nélkül	Előfordulása Px-szel	Összes előfordulása
<i>in</i>	35	31	66
<i>ši</i>	6	2	8
<i>tām</i>	2	0	2
<i>tōm</i>	0	1	1
Px	–	–	73

Determináló elemek és kombinálódásuk a vizsgált mesében

A fenti számok alapján az *in* mint determináló elem jelentősége a birtokos személyjelölő non-poszesszív használatával mérhető össze. Az, hogy előfordulásainak csaknem felében a birtokos személyjelölővel együttesen tölt be determináló szerepet, talán azzal függ össze, hogy a birtokos személyjelölőknek ez a funkciója hamarabb kialakulhatott, de ennek a kérdésnek a tisztázásához további (később gyűjtött) szövegek elemzése is szükséges.

5. Összefoglalás

Írásomban egy határozottságot kifejező északi hanti elem jelentőségére igyekeztem rávilágítani, amelyet a szakirodalom számon tartott ugyan, de a nem ítélt különösebben fontosnak.

A korpusz egy ezredforduló körül gyűjtött és szerkesztői módosítások nélkül közzétett mese. E dokumentációs elvnek nyelvi szempontból nagy jelentősége van. A műfaj lehetőséget ad ugyanazon tartalom többféle megformálásának összehasonlítására, továbbá bővelkedik anaforában.

A tárgyalás először arra tért ki, hogy az *in* nem más jelentéssel vagy funkcióban van jelen a szövegben, hanem determinánsként. Ezután, mivel az északi hantiban több eszköz is van a határozottság kifejezésére, az *in* elemet azokkal összefüggésben vizsgáltam. Előfordulásának gyakorisága a birtokos személyjelölők non-poszesszív használatához mérhető, amely kétségtelenül máig a legfontosabb eszköze a determinálásnak – vagyis az *in* jelentősége egyáltalán nem elhanyagolható.

A számbeli arányok meggyőző volta ellenére hangsúlyozni kell, hogy az *in* mellett más elemek is használatosak a szóban forgó funkcióban. Továbbá a determinálás szabályai sem világosak: egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy mi határozza meg, hogy jelöli-e a nyelv a határozottságot. Szintén későbbi kutatások tárgya, hogy vajon ez a folklórszövegek stílusával van-e összefüggésben, és az is, hogy milyen változást lehet kimutatni a hantiban.

Irodalom

- CHRISTOPHERSEN, PAUL 1939: The articles: A study of their theory and use in English. Munksgaard, Copenhagen.
- EGEDI BARBARA 2011: Névelőtlenül, de határozottan: Lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.), Szinkronikus nyelvjárás és diakrónia. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 110–127.
- EGEDI BARBARA 2014: Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss Katalin (szerk.), Magyar generatív történeti mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 95–126.
- НОМЛЯК, Л. Р. [Хомляк, Л. Р.] 2002: Арем-моньшэм ел ки манл... Если моя сказка-песня дальше идёт... Групп Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- HONTI LÁSZLÓ 1984: Chrestomathia Ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- КАКСИН, А. Д. [Каксин, А. Д.] 2010: Казымский диалект хантыйского языка. Обско-угорский институт, Ханты-Мансийск.
- KIRTCHUK, PABLO 2004: Definiteness. Encyclopedia of language and linguistics. Routledge, New York. 1–3.
- LYONS, CHRISTOPHER 1999: Definiteness. Cambridge University Press, Cambridge.
- NIKOLAEVA, IRINA 1999: Ostyak. Languages of the World / Materials 305. Lincom Europa, München – Newcastle.
- RÉDEI, KÁROLY 1968: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- RÉDEI KÁROLY (Hrsg.) 1988–1991: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SCHIRM ANITA 2021: Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl. Loisir Kiadó, Budapest.
- SCHMIDT ÉVA 2008: Északi osztják nyelvtani jegyzet (serkáli nyelvjárás). In: Fejes László (szerk.), Serkáli osztják chrestomathia. Schmidt Éva Könyvtár 3. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 13–75.
- STEINITZ, WOLFGANG 1966–1991: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Akademie Verlag, Berlin. = DEWOS
- SZALACSEK MARGIT 1986: A határozottság kifejezése az északi osztják nyelvben. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. <http://doktori.ek.szte.hu/5960> (2025. 01. 31.)
- SZOLOVAR, V. N. [Соловар, В. Н.] 2014: Хантыйско-русский словарь. ООО «Формат», Ханты-Мансийск.
- VÉRTES, EDITH 1967: Die ostjakischen Pronomina. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Definitely?**On the function of the North Khanty word *in***

The paper aims to point out the importance of an element of the North Khanty language, namely that of *in* (1. 'now', 2. 'this') expressing definiteness. Its role has been recognized in the literature but, on the basis of earlier texts, it has not been considered too significant.

This marker of definiteness is analysed in the text of a Kazym Khanty folk tale. This genre offers the possibility of comparing various ways of expressing the very same content, and it is generally rich in anaphoric relations as well.

In the North Khanty language, there are several markers of definiteness. The word *in* is examined in relation to other such markers. In terms of numbers, its importance can be measured in terms of the use of possessive suffixes, which have undoubtedly been the most important markers of definiteness in Khanty. However, concerning the rules for marking or not marking definiteness, they cannot be deduced from this text.

As this folktale as a corpus allows only a limited study of the issue, I plan to return to this research topic in further texts.

Keywords: *marker of definiteness, demonstratives, possessive suffixes, North Khanty (Ostyak)*

MÁRIA SIPOS